

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34.037:323.1

МЕХАНІЗМ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ ВІД ПРОЯВІВ КСЕНОФОБІЇ ТА РАСИЗМУ В УКРАЇНІ

**В.О. ГАЛАЙ, кандидат юридичних наук,
Національна академія внутрішніх справ**

Стаття присвячена аналізу основних елементів механізму захисту прав людини проти проявів ксенофобії та расизму в Україні та їх правовій характеристиці.

Ксенофобія, расизм, правовий механізм, способи захисту, органи публічної влади.

Незважаючи на рух України до правової держави та різноспрямовані реформи, що відбуваються у цьому напрямі, питання ксенофобії залишається поза увагою. За результатами соціологічних опитувань 75 % респондентів оцінюють етнічну ситуацію в країні як напружену та конфліктну [1, с. 6]. Ксенофобські настрої, злочини на ґрунті ненависті серед українців не зменшуються, у суспільстві діють неформальні групи, що розпалюють міжрасову, міжрелігійну ненависть.

Дійсно, в українському суспільстві спостерігаються тенденції, які зумовлюють наявність різних проявів ксенофобії, расизму та нетерпимості. За результатами соціологічних досліджень, значний потенціал їх активізації відбувся у 2011 р. [2]. Зокрема, це: наявність у масовій свідомості ксенофобських стереотипів, використання мови ворожнечі у засобах масової інформації, поширення нетерпимості у інтернет-мережі та правого радикалізму у молодіжному середовищі тощо. Тому першочерговим завданням сьогодні є подолання такої ненависті та упередженості за допомогою ефективних правозахисних механізмів.

Наукові дослідження щодо причин виникнення та проявів ксенофобії проводилися такими зарубіжними й вітчизняними вченими як Т. Адорно, К. Бурмістров, Д. Візерлі, Є. Головаха, О. Грива, Є. Захаров, Д. Левінсон, Г. Морис, О. Онищенко, Н. Паніна, В. Паніотто, Я. Пилинський, І. Попова, Н. Санфорд, Е. Френкель-Брунsvік, Ю. Чернявська та ін.

Метою даної статті є загальна характеристика основних елементів механізму правового захисту від проявів ксенофобії та расизму на території України.

Для з'ясування причин появи такого явища, як «ксенофобія», необхідно звернутися до його визначення, що походить від грецького *xenos* – чужий, сторонній і *phobos* – страх [3]. Тобто ксенофобія – це

ворожість і нетерпимість до осіб іншої віри, культури, національності, до іноземців, представників інших регіонів, а також до чогось незнайомого, чужого, незвичного.

Ксенофобія проявляється у багатьох формах. На нашу думку, ключовими складниками ксенофобії є:

- етнофобія (упереджене, вороже ставлення до певної нації, народу, яке не засноване на раціональних міркуваннях) [4];
- расизм (переконання у тому, що одна раса від природи краща чи гірша за іншу);
- релігійна нетерпимість (активна незгода з поглядами, цінностями та традиціями прихильників інших релігійних вірувань [5, с. 35].

Основними напрямками порушень прав людини внаслідок проявів ксенофобії можна назвати:

1) дискримінацію з мотивів ксенофобії (будь-яке розходження, виняток або перевага, що заперечує або зменшує рівне здійснення прав);

2) використання моральних образів (прояв ксенофобії через зовнішні фактори та забобони);

3) порушення права власності через ксенофобію (зловмисне пошкодження приватних або суспільних об'єктів майна);

4) причинення шкоди фізичному здоров'ю (застосування психологічного або фізичного тиску чи різних видів загроз щодо індивідуума чи соціальної групи для нав'язування своєї волі) та інші.

Для ефективного запобігання проявам ксенофобії та расизму в Україні необхідно мати чіткий механізм захисту прав людини у цій сфері, забезпечений, насамперед, державною владою.

На нашу думку, правозахисний механізм, направлений проти ксенофобських проявів в Україні, повинен складатися з наступних елементів:

1) нормативна урегульованість;

2) система суб'єктів захисту прав;

3) способи захисту прав (позасудові: адміністративний та альтернативний; судові: у порядку кримінального, цивільного, адміністративного судочинства та у справах про адміністративні правопорушення).

Слід зазначити, що законодавчого визначення терміна «ксенофобія» не містить жодний нормативний акт України. Більш того, термін «ксенофобія» як такий у законодавстві України не використовується. Окремі питання протидії та заборони будь-яких проявів ксенофобії містяться в наступних нормативних актах.

Основним нормативно-правовим актом є Конституція України [6]. Так, згідно зі ст. 25 громадяни мають рівні конституційні права й свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Цивільний кодекс України у ст. 300 [7] встановлює право кожної фізичної особи на індивідуальність, а саме: особа має право на збереження своєї національної, культурної, релігійної, мовної самобутності, а також право на вільний вибір форм та способів прояву своєї індивідуальності, якщо вони не заборонені законом та не суперечать моральним засадам суспільства.

Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» [8] встановлює рівність усіх громадян України в усіх галузях життя незалежно від їх ставлення до релігії, та відповідальність за розпалювання ворожнечі й ненависті на цьому ґрунті.

Закон України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» [9] забороняє використання засобів масової інформації для розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі.

Відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства» [10] іноземці є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної належності, статі, мови, ставлення до релігії тощо.

З огляду на викладене можна констатувати несистемність норм чинного вітчизняного законодавства з питань протидії ксенофобії у всіх її проявах, а тільки відмітити регулювання окремих питань без забезпечення конкретного механізму захисту прав та відповідальності у цьому напрямі.

Україна є державою-учасницею таких фундаментальних міжнародних документів у галузі прав людини, як: Загальна декларація прав людини [11], Міжнародний пакт про громадянські та політичні права і Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права [12], Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод [13], Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації [14], що дає їй можливість брати участь у міжнародних дослідженнях та заходах з протидії ксенофобії та впроваджувати набутий досвід на власній території.

У зв'язку з численними проявами ксенофобії в українському суспільстві, з якими стикаються іноземці, що приїжджають в Україну, на державному рівні розробляються програми протидії ксенофобії та расизму із залученням для реалізації цих програм державних установ і недержавних організацій.

Проте врегулювання даного питання неможливе без встановлення чіткої компетенції цих органів, закріпленої у чинному законодавстві.

На нашу думку, компетенцію державних органів у сфері протидії ксенофобії можна систематизувати наступним чином:

1. Вищі органи держави та центральні органи виконавчої влади: ініціюють перевірку звернення; залучають до перевірки усі органи виконавчої влади; ухвалюють рішення, обов'язкові до виконання.

2. Місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування: забезпечують виконання рішень органів місцевого

самоврядування на відповідній території; приймають рішення із суспільно–важливих питань, які є обов'язковими до виконання на відповідній території.

3. Органи внутрішніх справ (міліції): після подання заяви, повідомлення про вчинене кримінальне правопорушення проти особи на ґрунті ксенофобії або після самостійного виявлення з будь-якого джерела обставин, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення, вносять відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і здійснюють досудове розслідування.

4. Органи прокуратури: розглядають заяви і скарги про порушення прав громадян; вносять відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань і здійснюють досудове розслідування; звертаються до суду із заявою про захист прав і законних інтересів громадян.

5. Спеціальні уповноважені органи із захисту прав (Уповноважений Верховної Ради України з прав людини (омбудсмен) та Уповноважений Президента України з прав дитини): розглядають звернення щодо порушення прав і свобод людини і громадянина; перевіряють стан додержання встановлених прав і свобод людини; звертаються до суду із заявою про захист прав і свобод людини.

На практиці реалізація повноважень органів державної влади щодо протидії ксенофобії проявляється при здійсненні конкретних заходів, серед яких можна назвати наступні:

1) Україна підписала Додатковий протокол до Конвенції про кіберзлочинність, що стосується криміналізації дій расистського та ксенофобського характеру, вчинених через комп'ютерні системи;

2) за дорученням Президента в структурі Міністерства внутрішніх справ створено відділ напрацювання та реалізації стратегії боротьби з етнічною злочинністю;

3) Службою безпеки України створено підрозділ із виявлення та припинення дій, спрямованих на розпалювання расової чи національної ворожнечі;

4) Міністерством закордонних справ запроваджено посаду посла з особливих доручень із питань протидії расизму, ксенофобії та дискримінації;

5) Міністерством освіти та науки, молоді та спорту спільно з Державним науково-дослідним інститутом Міністерства внутрішніх справ України направлені для використання Методичні рекомендації щодо просвітницької роботи з попередження поширення ксенофобських і расистських проявів серед дітей, учнівської та студентської молоді;

6) Міністерством внутрішніх справ України розроблено План заходів щодо протидії проявам ксенофобії, расової та етнічної дискримінації в українському суспільстві.

Проте сьогодні не існує єдиного органу, що займався б цими питаннями.

Що стосується способів захисту прав, порушених через прояви ксенофобії, то нами запропоновано наступну їх класифікацію:

1. Позасудові способи: адміністративний та альтернативний.
2. Судові способи: здійснюються у порядку кримінального, цивільного, адміністративного судочинства та у справах про адміністративні правопорушення.

Адміністративний позасудовий спосіб захисту від проявів ксенофобії проявляється у процедурі подачі скарги у випадку порушення прав людини до перерахованих раніше суб'єктів захисту прав. На нашу думку, при використанні цього способу захисту прав найбільш ефективними є звернення до органів міліції та прокуратури.

Також ефективними зарекомендували себе й окремі альтернативні способи, а саме – звернення до недержавних органів та організацій (юридичні клініки університетів, громадські приймальні політичних партій, громадські організації тощо).

Необхідно також враховувати, що захистити порушене право у випадку ксенофобських проявів можливо і шляхом доведення справи до суду, у випадку, коли попередні, позасудові способи, не дали необхідного результату.

Так, відповідно до чинного законодавства України, звернутися за захистом порушеного права можливо у такий спосіб:

- у порядку кримінального судочинства;
- у порядку цивільного судочинства;
- у порядку адміністративного судочинства [5, с. 69].

Якщо особа прагне відновити порушені права за допомогою притягнення винних до кримінальної відповідальності (наприклад, позбавлення волі), вона звертається до кримінального судочинства через органи внутрішніх справ та прокуратуру.

Кримінальна відповідальність настає: за вчинення найзухваліших та значних правопорушень: злочинів, вичерпний перелік яких міститься в Кримінальному кодексі України [15].

На сьогоднішній день у Кримінальному кодексі України закріплено 15 складів злочинів, що прямо чи опосередковано в своїй структурі містять ознаки протиправних діянь, пов'язаних із проявами ксенофобії, расової та етнічної дискримінації. Расова, національна чи релігійна нетерпимість може виступати як кваліфікуюча ознака злочину (п. 3 ст. 67 ККУ), а також як окремих злочин (ст. 161, 178–181, 300 та ін.).

Верховна Рада України, як орган законодавчої влади в Україні, з урахуванням особливої небезпеки таких кримінально караних діянь досить жорстко підійшла до визначення виду та розміру покарання. Зокрема, санкції більшості перерахованих статей передбачають покарання у вигляді позбавлення волі (у окремих випадках – і довічне позбавлення волі, як, наприклад, за скоєння умисного вбивства з мотивів расової, національної чи релігійної нетерпимості), обмеження волі, штраф, арешт, виправні роботи.

У порядку цивільного судочинства [16], звернувшись до суду, можливо вимагати відшкодування моральних і матеріальних збитків.

Цивільно-правова матеріальна відповідальність у такому випадку настає:

– за завдану матеріальну шкоду потерпілому. Наприклад, було пошкоджено майно, або потерпілому довелося витратити кошти на лікування;

– за спричинення моральної шкоди. Наприклад, розповсюдження пліток, наклепів, що похитнули ділову репутацію, моральні переживання, спричинені погрозами, образами тощо.

Мірою покарання у порядку цивільного судочинства є грошове стягнення або його еквівалент (надання послуг безкоштовно чи зі знижками тощо) іншим майном або в інший спосіб.

У порядку адміністративного судочинства [17] до суду звертаються, коли йдеться про порушення прав людини з боку представників державної влади та його оскарження.

У цьому випадку відповідальність настає за прийняття неправомірних рішень, дій чи бездіяльності органів влади та встановлення факту неправомірних дій органів влади, їх посадових чи службових осіб.

За рішенням адміністративного суду може бути визнано протиправним рішення посадовця чи зобов'язання його вчинити певні дії або утриматися від них. Збитки можна стягнути лише як додаткову вимогу.

Окремо необхідно сказати і про можливість притягнути до відповідальності за прояви ксенофобії і за Кодексом України про адміністративні правопорушення [18] (зокрема ст. ст. 173, 173-2 та інші).

У цьому випадку відповідальність настає за дрібне порушення громадського порядку, наприклад: нецензурна лайка, образи, чіпляння та ін.

Суб'єктами притягнення до відповідальності виступають органи внутрішніх справ (міліція), а також районні, районні у місті, міські чи міськрайонні суди, інші органи.

Покаранням згідно з Кодексом України про адміністративні правопорушення може стати штраф, громадські та виправні роботи, адміністративний арешт та інші стягнення.

Але не можна забувати про те, що найголовнішим шляхом боротьби з ксенофобією є робота із тими негативними стереотипами та упередженнями, які існують у суспільному уявленні про ті чи інші меншини. Тому, щоб подолати негативні прояви ксенофобії та расизму в Україні, потрібно не тільки використовувати існуючий правозахисний механізм, а й розуміти роль профілактики та попередження даних проявів.

Для цього необхідним є надання неупередженої інформації для громадськості та проведення правопросвітніх заходів, у чому числі:

розробка навчальних програм і посібників з протидії ксенофобії (для працівників ОВС, курсантів, для правозахисних організацій), правопросвітні програми з попередження ксенофобії (наприклад, робота з молоддю), надання юридичної та психологічної допомоги етнічним меншинам в Україні, співпраця та обмін досвідом у боротьбі з ксенофобією з міжнародними організаціями та урядами іншими державами, проведення просвітницьких заходів в галузі права і культури, медіа висвітлення роботи проти ксенофобії тощо.

Список літератури:

1. Онищенко О. Про науку толерантності / О. Онищенко // День. – 2009. – 21 жовтня. – С. 6.
2. Запобігання проявам расизму, ксенофобії та нетерпимості в українському суспільстві. Аналітична записка : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/671>.
3. Словник іншомовних соціокультурних термінів : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://slovopedia.org.ua/39/53402/260813.html>.
4. Етнофобія : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki>
5. Практичне право : на попередження ксенофобії : навч. посіб. / Галай А.О., Галай В.О., Мосюк М.М., Пипченко Б.Ю., Скороходько К.В. ; за ред. Галай А.О. – К. : КНТ, 2011. – 200 с.
6. Конституція України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
7. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 40–44. – Ст. 356.
8. Про свободу совісті та релігійні організації : Закон України від 23 квітня 1991 р. N 987-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 25. – Ст. 283.
9. Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні : Закон України від 16 листопада 1992 р. № 2782-XII // Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 1. – Ст. 1.
10. Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства : Закон України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. // Права людини : Міжнародні договори України, декларації, документи / [упоряд. Ю.К. Качуренко]. – [2-ге вид.]. – К. : Юрінформ, 1992. – С. 18–24.
12. Про ратифікацію Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права та Міжнародного пакту про громадянські і політичні права : указ Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 р. № 2148-VIII : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws>.
13. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів №2, 4, 7 та 11 до Конвенції : Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 40. – Ст. 263.
14. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_105.
15. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – Ст. 131.

16. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV // Відомості Верховної Ради УРСР. – 2004. – № 40–41, 42. – Ст. 492.

17. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. № 2747-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2005. – № 35–36, № 37. – Ст. 446.

18. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.

Статья посвящена анализу основных элементов механизма защиты прав человека против проявлений ксенофобии и расизма в Украине и их правовой характеристике.

Ксенофобия, расизм, правовой механизм, способы защиты, органы публичной власти.

The article analyzes the main elements of the mechanism of human rights protection against xenophobia and racism in Ukraine and their legal characterization.

Xenophobia, racism, legal mechanism, methods of protection, public authorities.